

Г.А. Мейрманова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан
*e-mail: meirmanovavaga@gmail.com

ТАРБАҒАТАЙ ӨҢІРІ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ҚОНАҚЖАЙЛЫҚ ЭТИКЕТІ: ТАРИХИ-САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Бұл мақалада автор жаһандану мен урбанизацияның бүгінгі күнге әсерін атап өтіп, қазақстандық қоғамдағы қонақжайлылықты дәстүрлі институт ретінде қарастырады. Зерттеу жұмысы Қазақстанның әртүрлі аймақтарына экспедициялар кезінде жиналған материалдарға негізделген. Тақырыпқа қатысты дереккөздер мен арнайы әдебиеттерге сүйене отырып, қонақжайлылық этикетінің кейбір ерекшеліктері талданды: қонақтарды санаттарға бөлу, оларды қабылдау тәртібі, иелері мен қонақтарының мінез-құлық ережелері, ересектерді үстелге қою және етке ұсынылатын тағам түрлері, сондай-ақ қабылдаудағы гендерлік рөлдер. Автор этикеттің жалпы және жеке, дәстүрлі және жаңа аспектілерін қарастырады. Күт терминінің этимологиясы және оны қонақ ұғымымен бірге қолдану мәселесі зерттеледі. Қонақжайлылық дәстүрлері елеулі өзгерістерге ұшырағанына қарамастан, олар қазіргі қазақ қоғамының аса маңызды құндылығы ретінде сақталған.

Мақалада пайдаланылған әлеуметтік сауалнама нәтижелері Тарбағатай қазақтарының қонаққа деген құрметінің ерекшеліктерін, сондай-ақ сыйлықтардың әртүрлі түрлерін көрсетті. Салыстырмалы-тарихи әдісті пайдалана отырып, Қазақстан өңірлері арасындағы айырмашылықтардың ерекшеліктері және қазіргі кезеңде болып жатқан өзгерістер ерекшеленеді.

Түйін сөздер: трансформация, шақырылған қонақ, шақырылмаған қонақ, кездейсоқ қонақ, бата, этикет, асығыс қонақ, эмансипация, инновация.

G.A. Meyirmanova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
e-mail: meirmanovavaga@gmail.com

Hospitality etiquette of kazakhs of Tarbagatai region: historical – comparative analysis

In this article, the author examines hospitality in Kazakh society as a traditional institution, noting the impact of globalization and urbanization today. The research work is based on materials collected during expeditions to various regions of Kazakhstan. Based on sources and special literature related to the topic, some features of hospitality etiquette were analyzed: the distribution of guests by category, the order of their reception, the rules of behavior of hosts and visitors, the arrangement of adults at the table and the types of dishes served with meat, as well as gender roles at the reception. The author examines general and personal, traditional and new aspects of etiquette. The etymology of the term Kut and its use in combination with the concept of guest are investigated. Despite the fact that the traditions of hospitality have undergone significant changes, they still remain the most important value of modern Kazakh society.

The results of the sociological survey used in the article showed the peculiarities of respect for the guest among the Kazakhs of Tarbagatai, as well as various types of gifts. Using the comparative historical method, the peculiarities of the differences between the regions of Kazakhstan and the changes taking place at the present stage are highlighted.

Key words: transformation, invited guest, uninvited guest, accidental guest, blessing, etiquette, hasty guest, emancipation, innovation.

Г.А. Мейрманова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
e-mail: meirmanovavaga@gmail.com

Этикет гостеприимства казахов Тарбагатайского района: историко-сравнительный анализ

В данной статье автор рассматривается гостеприимство в казахском обществе как традиционный институт, отмечая влияние глобализации и урбанизации на сегодняшний день. Исследовательская работа основана на материалах, собранных во время экспедиций в различных регионах Казахстана. Исходя из источников и специальной литературы, относящейся к теме, были проанализированы некоторые особенности этикета гостеприимства: распределение гостей по категориям, процедура их приема, указание правил поведения хозяев и приезжих, порядок расположения взрослых за столом и виды блюд, подаваемых с мясом, а также гендерные роли при приеме гостей. Автор рассматривает общие и личные, традиционные и новые аспекты этикета. Исследованная этимология термина Құт и его использование в сочетании с понятием гость. Несмотря на то, что традиции гостеприимства претерпели значительные изменения, они по-прежнему являются важнейшей ценностью современного казахского общества.

Результаты социологического опроса, использованные в статье, показали особенности уважения к гостю у тарбагатайских казахов, а также различные виды тюнинга, хранения, выдачи головных уборов, ухода и дарения. Сравнительно-историческим методом выделены особенности отличий регионов Казахстана и изменения на современном этапе.

Ключевые слова: трансформация, приглашённый гость, незванный гость, случайный гость, благословение, этикет, спешный гость, эмансипация, инновация.

Кіріспе

Қонақжайлылық – қазақ халқының өмірінің маңызды бөлігі және ол ұлттық мінез-құлықтың ерекше сипатына айналған. Қазақ соңғы қойын сойып, күнкөріссіз қалуы мүмкін, бірақ қонақжайлық дәстүрлерін міндетті түрде сақтайды. Бұл халықтың дәстүрлі этикеті тарихи үдерістердің, идеологиялық ұстанымдардың әсерімен, этномәдени байланыстардың ерекшелігімен және географиялық оқшауланумен қалыптасты. Ол қоғам мүшелері арасындағы құрылымдалған және сараланған қарым-қатынасты қолдап, белгілейді және мінез-құлық стереотиптері, адамдар арасындағы қарым-қатынас, олардың жануарларға, табиғи нысандарға, тұрмыстық заттарға деген көзқарасы мен оларды қолдану тәсілдерінде көрініс табады. Қазақ этикеті халықтың дүниетанымы мен құндылықтық бағдарларын көрсетеді. Онда ортағасырлық элементтер, кеңестік сана мен қазіргі ойлау жүйесіне қатысты мінез-құлық ережелері араласып жатыр; сондықтан қазақ этикетінде ХІХ–ХХІ ғасырлардағы түрлі уақыт қабаттарын байқауға болады.

Қонақтарды қабылдау рәсімдері мен қазақтардың ХVІІІ–ХІХ ғасырлардағы мінез-құлық ережелері туралы жеке сипаттамаларға революцияға дейінгі ресейлік және шетелдік зерттеушілердің (өлкетанушылар, табиғат зерттеушілері, саяхатшылар, әскери шенеуніктер және т.б.) еңбектерінде кездестіруге болады. Мысалы, Н.И.

Гродековтың кітабы Сырдария облысындағы қырғыздардың этнографиясы мен дәстүрлі құқығы туралы еңбектерінің бірі болып табылады. Оның жетінші тарауында Алашаның бөлінбеген мүлкі туралы аңызға негізделген қонақжайлық міндетті қонақжайлық дәстүрі қысқаша сипатталған (Гродеков, 2011: 102).

Кеңес Одағы мен посткеңестік елдердің этнографтары этномәдени дәстүрдің әртүрлі аспектілеріне ерекше назар аударды. Мысалы, И.Г. Анчабадзе, И.Л. Бабич, А.К. Байбурун және Топорков, Б.Х. Бгажноков және басқа авторлар еңбектерінде қонақжайлылықтың функциялары (қорғаныс, коммуникация, ақпараттық, беделді және т.б.) мен қонақтардың типтері сипатталады.

Қырғыздарда (қазақтарда. – авт.) қонақасы көбінесе отбасылық мереке жағдайларында, мысалы: тойда (түй), немесе күтпеген қадірлі қонақ келгенде (құдайы қонақ); не болмаса жаман түс көргенде, туысы ұзақ сапардан оралмай жатса немесе үйдегі біреу қатты сырқаттанып қалса, құрбандық ретінде қой сойылады (құдайжолы). Қойды үйге кіргізіп, құбылаға қаратып, қолды қойып, дұға оқиды (бата қылады); содан кейін ғана оны союға алып барады (Ильминский 1860: 32). Ш.Ж. Токтабаеваның қазақ этикеті бойынша монографиясы және қонақжайлық бойынша жекелеген мақалалары бар. Олардың қатарына Х.Арғынбаев, С. Қ. Сағынаева және А.А. Коспанов, (А. А Қоспанов, 1998) А. Б. Қалыш (А.Б. Қалыш, 2013) М.К. Егізбаева (Егізбаева, 2024: 167)

басылымдары жатады. Қонақжайлылық бойынша маңызды терминдер Н. Алімбаевтың редакциялығымен ҚР МӨМ-да жарияланған бес томдық энциклопедиядан алынды (Қазақтардағы этнографиялық категориялардың, ұғымдар мен атаулардың дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 3 том: 604-605), А. Төлеубаев сияқты авторлардың монографияларында Қазақтардың отбасылық салт-дәстүріндегі исламға дейінгі нанымдардың реликттері. XIX-XX ғасырдың басы (Төлеубаев, 1991)”, Н.Шаханова “Қазақтардың дәстүрлі мәдени әлемі (Шаханова, 1998), Н.Әлімбаев, М.Мұқанов, Х.Арғынбаев “Қазақтардың тіршілігін қамтамасыз етудің дәстүрлі мәдениеті. Теория және тарих очерктері (Н.Әлімбаев, М. Мұқанов, Х.Арғынбаев, 1998), Ж. Ерназаровтың еңбегі отбасылық салты: рәміз және салтқа арналған (Ерназаров, 2003), ал қазақтардағы мүшелік жасқа байланысты салттары: туу және балалық шақ (Салт-дәстүрлер, 2012), А.Б. Қалыш отбасы және неке тақырыбына байланысты зерттеуінде этикет мәселесін қозғаған (Қалыш, 2013).

Мәселенің әдістемесі

Бұл мақалада қазақ қоғамындағы қонақжайлылық дәстүрлері мен қонақтарды қабылдау мәдениеті туралы баяндалады. Мәселенің әдістемесі ретінде біз қазақ қонақтарының маңызды категорияларын талдауды бірнеше бағытта жүргізе аламыз:

Этнографиялық деректерді талдау:

Мақалада қазақ халқының қонақтарды қабылдау дәстүрлеріне қатысты көптеген этнографиялық деректер берілген. Бұл деректерді талдау арқылы XIX ғасырдағы және қазіргі кезеңдегі қазақ қонақжайлылығының ерекшеліктерін салыстыруға болады. Мысалы, Н.И. Ильминский мен Х. Арғынбаевтың еңбектерін негізге ала отырып, қонақтарға құрмет көрсету салттары мен олардың рөлін қарастыру керек.

Құдайы қонақ категориясы:

Құдайы қонақтың ерекше рөлі мен оның қазақ қоғамында алатын орнына назар аудару қажет. Бұл категорияны талдау барысында «құдайы қонақты» қабылдамау қылмыс болып саналғанын, және оның отбасы мен қоғам өміріне қандай әсері болғанын түсіндіруге болады.

Әдет-ғұрыптардың рәсімдік аспектілері:

Тамақтану және қонақтарға ас ұсыну салттарын зерттеу керек. Әсіресе қойды құрбандыққа шалу, тамақ ішкеннен кейінгі бата беру, дастархандағы ритуалдар мен қонақтардың көңілін табу әдебіне тоқталу қажет. Бұл тұрғыда қазақ

дәстүрінің діни және әлеуметтік жақтарын қарастыруға болады.

Қазақ мақал-мәтелдері арқылы қонақжайлықты түсіндіру:

Мақаланы жазу барысында мақал-мәтелдер мен нақыл сөздер қолданылады («Жаман үйді қонағы билейді», «Қонақ келсе, құт келер»). Олардың қазақ мәдениетінде қонақжайлылық түсінігін қалыптастырудағы рөлін қарастыруға болады.

Қазіргі заманғы және тарихи салыстыру әдісі:

Қазіргі заманғы қонақжайлылық нормаларын тарихи мәліметтермен салыстыру. Мысалы, бұрынғы және қазіргі қонақ күту рәсімдерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын талдап, олардың қоғамдағы өзгерістерге байланысты қалай өзгергенін анықтау. Осы бағыттарды талдау арқылы қазақ қонақжайлылығының маңызды категорияларын толық ашып, олардың әлеуметтік және мәдени мәнін көрсетуге болады.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Мақаланы жазу барысында әртүрлі өңірдегі қазақтарының (оның ішінде Тарбағатай қазақтарының) этикеттерінің ерекшеліктеріне байланысты талдау, сипаттау, тарихи, салыстырмалы және эмпирикалық ғылыми- зерттеу әдістері қолданылды.

Талқылаулар

Қазақтарда қонақтардың әртүрлі категория қатысты бірнеше терминдер болған. С.К. Сағнаева мен А. А. Коспанов өздерінің мақаласында қонақтардың әртүрлі түрлерінің оннан астам белгілері мен сипаттамаларын берген: “қылтима”, “серуендейтін”, “жабайы”, “кездейсоқ”, “ашкөз”, “құдайы”, “сыпайы” (Сағнаева и Коспанов, 2001: 235). Біз этнографиялық материалдары бойынша: құдайықонақ, сыпайы қонақ – барынша сыпайылықпен қабылданатын қонақ түрі, қыдырма қонақ, кезбе қонақ, шақырылған қонақ атты категорияларын жазылып қазақтардың қонақжайлылығын қарастырды. Құдайы қонақ, Құдайдың атынан келген қонақ деп есептелген. Қонақтардың барлық категорияларының ішінде Құдайы қонақ, яғни кездейсоқ бейтаныс адам маңызды рөл атқарады. Ол ең құрметті, әрі сыйлы болып саналды және кез-келген үйде жоғары құрмет көрсетіліп отырған, өйткені Құдайдың өзі оны алып келді деп сенген. Бірақ қонақтың өзі өз кезегінде әдептен оз-

бай белгілі бір нормалар жиынтығын ұстанған, өткені қазақта «Жаман үйді қонағы билейді» деген нақыл сөз бар.

XIX ғасырдың ортасында батыс қазақтарының өмірін зерттеген шығыстанушы Н.И. Ильминский: “Қырғыздарда қандай да бір отбасылық мерекеге, мысалы, үйлену тойынан емесе күтпеген құрметті қонаққа (күдайы қонақ) арналған қонақ асы берілген; олар қойды қонаққа құрбандық ретінде ұсынған. Қойды киіз үйге әкеліп, басын құбылаға (батысқа) қаратып, қонақтан бата сұраған, содан кейін бауыздап, тағам ретінде асты ұсынған (Ильминский, 1860: 34)”. Ас ішіп болған соң Тарбағатай қазақтары “Асқа бата берген”, бұл “ас қайыру” деп аталады. Бұл отбасының амандығы үшін алғыс білдірумен байланысты орынлатын рәсім.

Нәтижелер

Әдетте жамбас еті ұсынылған адам Бата жасайды (Ильминский, 1861: 35). Рәсім бойынша: тамақ ішкеннен кейін қолды жуар алдында дастарханның артындағы үлкендердің бірі бата (тілек), (келендер тамақты алып, қонақтарға сәлем салған) алақандарымен бетін сипайды, ал қалған қатысушылар бұл қимылды қайталайды. Егер үстелде молда болса, онда ол бата береді. (батаны ақсақал немесе мәртебеі жоғары қонаққа береді. Молда құран оқиды. (Мейрманова, 2010: 15). Көрнекті отандық этнограф Х. Арғынбаев қазақтардың дәстүрлі қоғамында кез-келген “Құдайы” қонақ билерге өзіне назар аудармағаны туралы шағымдана алатынын жазады. Көп жағдайда би қонақ жағында болды. Сондықтан иесі қолынан келгеннің бәрін жасады, яғни әр қонаққа ет үлесі – сыбаға (тағам үлесі) бөлінді (Арғынбаев, 1996: 78). Үй жайлылығы мен сұлулығына, тағамның сапасына үйдің әйел адамын жауап берді. Келген қонақ сол үйдің әйелінің тамағына емес қабағына қараған. Үй иесі қонақтарға деген ізгі ілтипатын білдіруі керек, тіпті оның бет-әлпеті де маңызды болды (жеңіл және жылы күлімсіреу қажет деп саналды). Қонақжайлылық, қабақ қастар, қатал мимика қонақтардың келуіне наразылық білдірді, бұл бұрын әдепсіздіктің шыңы деп саналды.

Арнайы шақырылған қонақты шырулы қонақ деп атады. Оны қабылдауға ұзақ және мұқият дайындалған. “Шақырылған қонақтарды” белгілі бір отбасылық мерейтойға шақырады: (шілде той, сүндет той, тілашар, туған күндерге, әскерге шығарып салуға, ұзату және т.б.). Бұл

мерекелердің кең таралған заманауи түрлері. Иелері мереке күнін белгілейді және мерекеге себепші адамның фото суретімен арнайы шақыру билеттерін жасаған. Қазіргі таңда ондай шақыртуларды жас буын әлеуметтік желі арқылы шақыртулар жіберілген, бірақ жасы үлкен кісілерге арнайы шақырған. Ең құрметті қонақтарға оларды иесінің өзі, шақырту беру үшін арнайы тағайындалған туыстары жеткізеді. Шақырылған қонақты құрмет белгісі ретінде үй иесінің өзі қарсы алған, ал бұрындары ең құрметті қонақтарды ауылға кірген кезден қарсы алды. Қазір вокзалдан, аэропорттан күтіп алады. Бұл этикет ережесін орындамау қонаққа деген құрметсіздікті білдірді. Атап айтқанда, иесі қызын ұрлап кеткен жағдайда қыздың ата-анасы келгенде мұнда назар аудармағанын көрсетті. Қонақтар реніш білдіру сияқты қимылды түсініп, тиісті әдептілік пен шыдамдылық танытты. Белгілі бір уақытта, қонақтар жиналып танысу мақсатында жиналады. Бұл “Тәтті шай” аталады. Тарбағатай қазақтарында “Тәтті шәй” деп мерекелерден, отбасылық тойдан бөлек жиындарды жалпылама бір терминмен атайды (Автордың этнографиялық материалы -1). Шақырудың себептерінің бірі- көңіл шәй, сағыныш қоржын, маслихат секілді т.б жиындар өткізіледі. Оның ішінде “Көңіл шәй”- адамның көңілін көтеру үшін туыстарының бірі қайтыс болғандарды қонаққа шақыру. Бұл шақырулар жанашырлық таныту және моральдық қолдау көрсету үшін ұйымдастырылады. Шақырылған қонақтар аға буыннан, көршілерден және туыстарынан бата алуға шақырылады.

Қонақтар сыбағаға шақырылады бұл сөз “үлес, бөлік” деп аударылады, яғни қонаққа арналған тағамның үлесі. Сыйлы қонаққа арнап сойылған қойдың басын ұсынудағы Тарбағатай қазақтарының ерекшелігі қойдың басының тісін қақпай береді. Себебі дәстүрлі көшпелі халық болғандықтан, мал басы бүтін болсын деген мағынада қонаққа ұсынған. Аймақтық ерекшеліктерінің бірі Шекені (соғымның сүрлене бастаған етін асып, соғым ретінде сойылған малдың шекесін тарататын рәсім) наурыз айына дейін сақтап, наурыз айында таратады. Оңтүстік Қазақстан халқы бұл рәсімді соғым сойылған соң таратады. Әдетте желтоқсан, қаңтар айларында беріледі. Оңтүстік қазақ халқы қонаққа етті үйдің иесі немесе сол әулеттің бір адамы турап береді. Тарбағатай қазақтары келген қонаққа етпен бірге пышақ ұсынып, қонақ өзі турап, жілікті таратып береді. Бұл қонаққа көрсетілген құрмет болып саналады.

Қоныс тойының құрметіне ұйымдастырылатын жаңа көршілері шақыру міндетті болып саналған. “Ерулік” әдет-ғұрпының мақсаты-тату көршілік қарым-қатынас орнату. Дәстүрлі қазақ қоғамында ерулік қысқы тұрақтардан көктемгі және жазғы жайылымдарға көшу кезінде ұйымдастырылды. Бұрын киіз үйді жаңа жерге орнатқан жас отауға, бұрыннан бар әдет бойынша қойды сойып, ет пісіріп, кейінірек жақын жерде тұрған отбасына апаруы керек еді. Біздің ақпарат берушілердің пікірінше, қазіргі жағдайда бұл өте қымбат іс-шара болса да, бұл әдет-ғұрып барлық салаларда өзгеріссіз қалады. Иелері жаңа көршілерді көргенде, бір апта бойы танысады және оларды ерулікке қонаққа шақырады. Әсіресе олар үшін дәстүрлі ет тағамы дайындалып, мысалы, әйелі орамалмен және көйлектік мата, ал ер адамға көйлек немесе тақия беріледі. Егер белгілі бір туыстарына ұзақ уақыт бармаса, онда олар ренжитін болған. Туыстық қатынастар кейде белгілі бір себепсіз қонаққа баруға және шақыруға міндеттейді. Өзара шақырудың мақсаттары ең алдымен-достық, көршілік, өзара көмек. Қонақтарды қабылдау өзара қарым – қатынасты-жауап шақырудың міндеттілігін, көршілермен жақын туыстық, достық қарым-қатынас орнатуды қамтиды. Кейіннен үй иесі өзінің мерекесіне қонақ ретінде шақырылған (АДМ-2).

Сыпайы қонақ-барынша ілтипатпен қабылданатын қонақ. Туыс, жекжат, көрші- қолаң, осы типтегі қонақтардың қатарына ауылдағы беделді адамдар жатады, олар жалпыға бірдей құрметке ие. Үй иесі мұндай қонақтарды шәйге шақырып, оларға құрмет көрсетті. Бұрын баспана мен тамақ іздейтін саяхатшы ақын немесе би болуы мүмкін, оны кез-келген үйде қабылдау қажет болған. Бұл қонақтарды барынша құрметпен қабылдау керек болды. М.Әуезовтің “Абай жолы” романын мысалға келтіруге болады. Абайдың үйіне ақын Барлас келгенде, Абайдың анасы оған келгені үшін алғыс ретінде бұлан атты сыйлайды: “қандай да бір қызықты әңгіме барысында алыстан екі қонақ келді: қарт пен жас. Жас Абай бұрын білген және оны көргенде қатты қуанған. Өткен жылы ол жайлауда (жазғы жайылымда) болып, үш күн тұрып, оларға “Қозы Көрпеш пен Баян Сұлу” атты ұзақ ән шырқады. Бұл Байкөкше ақыны. Екінші, қария, Абай бұрын көрмеген, бірақ Ұлжан оны жақсы білетін. Отбасылар мен шаруашылық туралы өзара құттықтаулар мен сауалдар аяқталған кезде Ұлжан Абайға күлімсіреп жүгінді: – Міне, Балам, сен бәрімізден жалықтыңдар-бұл Мен, содан кейін әже... Енді сіздің алдыңызда әңгімелер мен ән-

дердің қазынасы түр... Бұл-ақын Барлас.(...) Айналасындағылардың мейірімділігі ақындардың көңіл-күйін бірден көтерді. Кешке ет қайнап жатқанда Барлас “Қобыланды-батыр” өнін шырқады. Ұлжан келесі күні барлас пен Байкөкшені жібермеді. – Қал! Сіз қайда асығасыз? Бізге тағы бірнеше күн қалыңыз! – деді ол.

...) Барлас пен Байкөкше олармен бір ай өмір сүрді”. Барар алдында барлас Абайға өзінің батасы мен домбырасын береді, ал Абайдың анасы қонақтарға: Барласқа бұлан жылқы, ал Байкөкшеге бие сыйлайды. Бұл үзіндіден сыпай қонақтың қожайындарының өтініші бойынша қалып, олармен ұзақ уақыт өмір сүре алатындығы және қоштасу кезінде бұл қонақтарға сыйға тартылғанын көреміз. Тұрмыстық жағдайларға байланысты қонақтар көбінесе жазғы маусымда таныстарына бара алады. Бұл дәстүр салыстырмалы түрде бос уақыттың жазда пайда болуымен байланысты болды. Күзде көшпенділер қыстауға, қыста мал жаю қиындықтарына, көктемде мал жаюға, қыстаудан жазғы тұраққа көшуге, шаруашылық жұмыстарына, қошқарларды қыркуға айдады. Қонаққа бару үшін ең ыңғайлы жазғы уақыт күздің басына дейін, шабындыққа дейін болды (Әуезов, 1946: 102).

Қонақтарды қабылдау кезінде иелердің мінез-құлық ережелері, қонақжайлылықтың маңызды сәті қауышу болды. Бұрын, егер құрметті қонақтардың келуі туралы алдын-ала белгілі болса, шабандоздар үй иесімен немесе оның жақын адамдарымен кездесуге баратын. Бұл мінез-құлық этикеті “қонақтарды қарсы алу” деп аталған (Тоқтабаева, 2013: 56). Аулаға келген қонақтарды қарсы алуға көмектесті, ол үшін олар оң жақтағы атқа мініп, оны “оң қолымен тізгінді, ал сол қолымен сер тоқымды ұстады. Қонақтың маңыздылығына байланысты мұны үй иесінің өзі немесе оның ұлдарының бірі жасай алған. Асығыс қонақ, егер ол ерекше құрметке ие болса және текті болса, оны киіз үйге алып барды. Киіз үйге кірген кезде келген қонақ қалауын айту арқылы қажетін алуға құқығы болған. (Әуезов, 1946: 89). Бұрын қонаққа неге және ұзақ уақытқа келді ме, қайдан, қайда және қандай мақсатта жол бар деген сұрақпен жүгінуге қатаң тыйым салынды. Қазақ ұғымдары бойынша бұл қонақты тезірек шығарып салуға деген үмтылысқа тең деген мағынада болған. Тағамды ішіп болмағаннан кейін, екі жақтан да отбасының денсаулығы, мал жайы, жаңалықтары, ауа-райы және т.б. туралы әңгіме өрбіген. Қонақ сол үйде үш күн өткізгеннен кейін иесі қонақтан сапардың мақсаты туралы, оған не пайдалы болуы мүмкін екендігі туралы

сұрауға міндетті болды. Қонақ, өз тарапынан, осы сұрақтарға нақты жауап бермеуге құқылы болды, егер ол қаласа, үндемеуі мүмкін. Қонақтарды қабылдау жағдайлары, олардың иелері туралы ешқандай түсінік жоқ. Қазіргі уақытта кез-келген иесі қонақтың келу мақсаты туралы сұрайды. Қонақтың өзі кейде өзінің ниеті туралы бірден айтады. Үй иесі тіпті қонақтың үйде тым ұзақ тұрғанын білдіруге құқылы емес еді, сонымен бірге ол қанша уақыт тұра алатындығын басшылыққа алуға міндетті болды. Егер Қонақ кешкі намазға дейін келсе, мұндай түстен кейінгі қонақ күннің батуы кезінде сол күні кетеді деп сенген, бірақ қалуы да мүмкін. Кешке немесе түнде келген қонақ, әрине, түнде қалады.

Құрметті қонақты жалғыз қалдыруға тыйым салынды, егер ол өзі қаламаса. Оның жанында үй иесі ілтипат белгісі ретінде әңгіме дүкен құру болды, ал ол болмаған кезде – отбасының аға еркектерінің бірі болды. Егер қонаққа бірдене қажет кіші отбасы мүшелерінің бірі тағайындалды. Бұл этикет нормасы бүгінгі күнге дейін сақталып келеді.

Тамақтану алдында қолды жуу рәсімі өтті. Ол қонақ бөлмесінде жасалды, қонақтар тіпті өз орындарынан тұрудың қажеті болмады. Қонақжайынның ұлдарының бірі су құйғыш қызметін атқарды. Ол су ыдысын және кішкене табағын әкеліп, ең үлкеннен бастап қонақтардың қолына су құйды. Қазақтарда сүлгілердің екі түрі болған: майлық (ет жегеннен кейін сүртуге) және сұлық (қол жуғаннан кейін). Майлық сүлгіні қонақ тамақтанғаннан кейін сүртеді (өйткені ет қолымен жеді), ал сулық туралы – сабынмен жуылған таза қолын сүртуге арналған. Сүлгілерді шатастыруға болмайды, өйткені бұл қонақты қорлау деп саналады. Әрбір жаңадан ұсынылған тағамнан кейін иесі сыпайы, бірақ табандылықпен қонақтан тағамның дәмін сұрады. Тамақ жеп болғаннан кейін қол жуу рәсімі қайталанды. Қонақ көрсетілген қызметке разылығы ретінде, бақытты бол! деп бата берген. Балалар тамақтан кейін сауап жинаған. Кейде оған дейін қонақты қонақ бөлмесінің қабырғаларына ілулі тұрған аспаптардың сүйемелдеуімен орындалған әндермен қуантады.

Құрметті қонақпен қоштасу үшін отбасының барлық мүшелері киіз үйден шығуы керек болған. Қонақ көлігі жылқы әкелінді және оған отыруға көмектескен. Қонаққа ақ жол, ісіне табыс, ұзақ ғұмыр тілеп шығарып салынған. Кездейсоқ қонақтар біреудің үйіне кірмес бұрын “Амандасып, кім бар?” (“Үйде біреу бар ма, жауап беріңіз?!”), деп дауыстап сұрап, содан кейін үй иесі

үйден шығуы керек еді. Отбасының кез-келген мүшесі өзінің туысын, көршісін немесе жақын туысын кездестіріп, үйге апара алған. Сәлемдесуден кейін кездейсоқ қонақ бірден “төрге” – құрметті орынға өтуге шақырылды. Қазақтардағы төр- киіз үйдің қасиетті бөлігі, құрметті қонақтарға арналған орын. Ол есікке қарама-қарсы орналасқан. Паола Майклс мұндай жер киіз үйде ең қауіпсіз жер болғанын түсіндіреді. Егер Қонақ арқасын есікке қаратып отырса, оған артқы жағынан күтпеген шабуыл жасалуы мүмкін, сондықтан ол есікті көріп, өзін қауіпсіз сезінетіндей етіп отырғызылды (Маклс, 2003. 56). Қонақтан ауылының әл-ауқаты және үлкендердің денсаулығы туралы сұралған.

Қонақтар келгенде, балалар үстелге отырмаған, өйткені олар қонақтарды алаңдатуы мүмкін. Қазақтың қонақжайлылық этикеті үшін үйдегі қайырымдылықтың жалпы жағдайы маңызды болды. Қонақтар олардың арасында қандай да бір келіспеушіліктер бар деп ойламауы үшін иелері осындай атмосфераны құруы керек еді. “Қонақ аз отырып көп сынады” деген мақалда айтылғандай. Қонақжайлылықтың барлық нормаларын тек тату отбасы ғана сақтай алады, ал отбасы мүшелері арасындағы кез-келген ұрыс қонақтардың сапарын бұзады. “Қонақ асына емес қабақ қасына риза” деген мақал сонымен қатар қонақтар үй иелерінің бір-бірімен тіл табыса алмайтынын көрсе, әдепсіз әрекет ете бастауы мүмкін екенін айтады. Қонақжайлылық байлыққа тәуелді емес еді. Қазақтарда “бар адам берме бермейді. “Құтты қонақ келсе қой егіз табады”. Аудармада бұл бай адам сараң болып шығуы мүмкін дегенді білдіреді, ал кедей адам қонаққа соңғы қой немесе ешкіні сойуы мүмкін. Бұл туралы біздің ақпарат берушілер де айтты.

Қазақ қонақжайлылығындағы басты орындардың бірі – ас. Шақырылған қонақтар үшін үстел алдын-ала жайылады. Ал құдайы қонақтарға арнайы ас дайындалады.

С. К. Сағнаева мен А. А. Коспановтың айтуынша, дастарханның этикеттік ережелері бар, олардың бұзылуы бақытсыздыққа (кесір) әкелуі мүмкін деп есептелді: “Дастархан биік қонақтарға қарай жайылып, төменнен тазартылады. Дастарханнан тамақ пен ыдыс-аяқты жинағаннан кейін (дастархан қалады) дастарханға “бата” берілген. Дер кезінде жиналмаған дастарханға “бата” беруге болмайды, өйткені бата тамақ қалдықтарымен бірге кетуі мүмкін, ал тамақ қалдықтары, әдетте, итке, мысыққа және т.б.”. Қазақтардың дәстүрлі асханасы- дастархан немесе шүперек дастарханмен қапталған. Батыс және

оңтүстік аймақтарда олар әдетте жерге отырады, дастархан жаяды немесе төмен үстелдер қояды. Орталық, Шығыс және Оңтүстік-Шығыс Қазақстанда биік немесе төмен үстелдерде отыру әдетке айналған, онда дастархан еденге жайылмаған. Республиканың солтүстік, шығыс, орталық аймақтарында бұрынғы жыныстық-жас сегрегациясының мұндай қатаң сақталмайды. Қонақтың беделін белгілеу критерийін сипаттай отырып, соңғы онжылдықтардағы параметрлердің жас саласынан әлеуметтік салаға ауысуын байқауға болады” (Қалыш, 2009, 88). Келген қонақтар көрпешеде отырады. Жазда адамдар көп жиналатын тағамдар үшін аулада биік үстелдер қойылып, оларға дастархан жайылады. Көктемде және қыста, сыртта суық болғандықтан, қонақтар үйге, әртүрлі бөлмелерге орналастырылып, дастархан еденге жайылады. Қонақтарды дастарханға отырғызу кезінде иесі қатысқан жоқ. Үлкен және құрметті адам құрметті орынға отырғызылды. Бұл адам тамақтың соңында бата беруі керек еді. С. К. Сағнаева мен А. А. Коспанов өз мақалаларында дастарханның артына отыру тәртібі әр қонақтың мәртебесіне қатаң сәйкес келетіндігін көрсетеді: “Үй иесі ешкімге қайда отыру керектігін көрсетпеді. Үлкен мерекелерде отырғызу тәртібін білетін беделді адамдар сайланды, олардың функциялары кейінірек “асаба” немесе “тамада” деп аталып кетті (Сағнаева и Коспанов, 2001: 239). Егер ең құрметті ақсақал кейінірек келсе, оған құрметті орын беріледі. Бұрын ер адамдар әйелдерден бөлек отыратын. Бүгінгі таңда жағдай соншалықты айқын емес және көптеген факторларға байланысты. Қазақстанның солтүстік аудандарында, сондай-ақ қалаларда басқа өңірлерінде ерлер мен әйелдер жиі бірге отырады. Оңтүстікте, ауылдық жерлерде-бөлек, әр түрлі бөлмелерде немесе үстелдің әр түрлі жағында отырады (АДМ-2).

Үйлену тойларында және басқа да мерекелерде жас ерлер мен әйелдер Қазақстанның барлық дерлік аудандарында бірге отырады. Егде жастағы адамдар көбінесе бөлек отырады. Қалаларда дәстүрлі нормалар ауылдарға қарағанда аз сақталған, бірақ қалалық қазақтар арасында, ауылдарды айтпағанда, жерлеу, ояну немесе күдай тамақ ерлер мен әйелдер әр түрлі бөлмелерде немесе әр түрлі үстелдерде отырады. Қазір қалаларда барлық мерекелер кафе немесе асхана жалдау арқылы шешіледі. Мұндай мекемелерде тамада қонақтар қайда отыру керектігін хабарлайды. Ең маңызды қонақтар ретінде, қонақ әрқашан құрметті жерде отырады. Осыған байланысты “Қай жерден қыз алсан, сол жердің

төрінде отырарсың!». Бұл дегеніміз: “сіз кіммен туыстас едіңіз, сол кісіге сіз құрметті адам ретінде сыйлы жерде отырасыз деген мағына. Бұл дәстүр қазіргі уақытта да жалғасуда. Тамақтанудың өзі бірнеше бөліктен тұрды. Қазақтарда шәй таратылғанға дейін алдымен қымыз, содан кейін негізгі ет тағамы, қысқа үзілістен кейін қайтадан қымыз ұсынылады. Бірақ ХІХ ғасырдың аяғында. Бүгінгі күні бұл дәстүр барлық жерде сақталмаған: қонақтар әңгімелесу үшін негізгі тағам мен қоса шәй беріледі, сонымен қатар кешігіп келген қонақтарға да негізгі тағам ұсылған. Бүгінгі күнге дейін тамақтанар алдыңғы негізгі этикеті қолды жуу болып саналады. Тамақтың екінші бөлігін бастамас бұрын ет беріледі, үй иесінің ұлы, көбінесе жасөспірім, қонақ бөлмеге кіріп, су мен қол жууға арналған сүлгімен күмған (шайнек) алып барады. Құрметті қонақ алдымен қолдарын жуады, содан кейін оң жағында отырған екі адам, содан кейін сол жағында отырғандарға сорпа кезекпен беріледі. Дастархан басында дәстүрлі этикет Құдайы тамақ туралы, ата-бабалардың сөздері туралы айтылады. Дастархан басында отырғандар мұрнын үрлемей, жағымсыз сөздер айтпауы, әдепсіз сұрақтар қоймауы, дұға оқығанға дейін орнынан тұрмауы керек, кішілері үлкендердің рұқсатынсыз дастарханнан кетпеуі керек. Қазір дастархан басында саясат пен тұрмыстық мәселелер, экономика туралы жиі талқыланады. Ауылдық жерлерде ата-бабаларының сөзі туралы айтатын адамдар бар. Менің ақпарат берушімнің Рузияның айтуынша, (АДМ-1) бүгінде дәстүрлі қазақ этикетін бұза отырып, жас қыздар немесе жігіттер үстелден тұра алады. Алайда, дастархан басында оларға ешкім ескертулер жасамайды- бұл да тамақтану этикетінің бір бөлігі. Үйде ата-аналар мұндай әрекет үшін оларды жазалай алған. Қазақтың салтанатты асының негізгі тағамы- ет тағамы. Ол майдалап туралған және қой майының бөліктерімен араласқан етпен дайындалады, оны сорпада қайнатылған қамырдың жұқа жайылған қабаттарына салады. Көбінесе қазақтар барлық дәмді және майлы етті қонақтар үшін сақтайды. “Той” (мереке) кезінде “табақ тарту” (тағамдарға қызмет көрсету және тарату) міндетті түрде сақталуы қажет. Ең құрметті қонаққа бас (ер адамдар әкелетін жеке табақтағы қойдың басы (АДМ-3) бар негізгі тағам ретінде ұсынылған. Сүйегі бар ет барлық бөліктері өз мағынасына ие болды. Мысалы, қызға кеңірдек берілмеді, өйткені ол бос жүре алады деген сенімді білдіреді. Егер күйеу жігітті қалыңдықтың отбасына бірінші рет барған кезде оған төс еті берілді. Балалар-

ға ми, қыздарға шынтақ беруге тыйым салынған. Әкесі бар ұлға бас беру әдепсіздік деп саналған. Ең құрметті қонаққа бас, келесі құрмет – жамбас сүйегі ұсынылады. Содан кейін жауырын иық ет ең құнды болып саналады. Одан кейін кәрі жілік- сәуле сүйегі, жіліншік сүйегі – тоқпан жілік, одан кейін тізе сүйектері асық жілік. Қазақстанның барлық облыстарында, Моңғолияда, Астрахан облысында күйдірілген және қайнатылған қой басы – бас бірінші басты табаққа қойылады. Құрық май және бауырдағы май жұқа тілімдерге кесіліп, барлық табақтарға таратылады. Сүбе қабырға еті бар он қабырға алғашқы төрт табаққа қойылған, ал алтауы екі иық, ал төртеуі екі жіліншікке қойылады. Қалған сегіз бөлікке екі қабырғасын қосу керек (бұғана қабырға). Ақтөбе облысындағы құрметті адамдар үшін тағамға қойдың басын (бас), қонақтарға – жамбас сүйегін, күйеу баласы үшін – төс сүйегі (төс), келіндер үшін – омыртқа сүйегі (белдеме) берілген. Ұсынылған ет әдетте қатаң белгіленген тәртіппен табақтарға салынады. Ақтөбе облысында бұл келесідей жасалады. Бірінші табаққа бас табағы, жіліншік, омыртқа, қабырға, сүбе құйрық (күрдүк, құйрық бөлігі) қойылады. Сол табаққа қойдың басы берілген. Оны ер адам әкелуі керек. Бұрын басына крест тәрізді кесу жасалады. Бұл дегеніміз төрт құбылаң тең болсын! – жақсы өмір сүріңіз немесе менің және сенің жолдарың қиылыссын. Үлкен мерекелердегі екінші табақ құдағы табағы деп аталады. Онда ортаңғы сүйек пен екінші жіліншік, жақ, тіл, омыртқа және құйрық қойылады. Үшінші табаққа (күйеу табағы – күйеуінің, қайын сіңлісінің табағы, кейде оны қыз бен күйеу табақ деп те атайды) төс еті, омыртқалар, қабырғалар қойылады. Егер Алматы және Қызылорда облыстары бойынша автордың далалық жазбаларымда Н.И. Ильминскийдің (Ильминский, 1860: 15) маңызды ет кесектерінің таралу сипаттамасымен салыстыратын болсақ, онда олар көп дәстүрлері сәйкес келеді. Осылайша, қонақтарды қазақтардың салтанатты тамақтану этикетінің маңызды бөлігі болып табылатын сүйегі бар белгілі бір ет кесектерімен ұсынуға байланысты ережелер бүгінгі күнге дейін сақталып келеді. Ең құрметті қонаққа қойдың басын сою үшін береді. Алайда әкесі бар адам қойдың басына ұсынбау қажет. Сондықтан, егер құрметті қонақтың әкесі болса, онда ол басқа қонаққа ет кесу құқығын береді. Ең алдымен, қонақ қойдың мұрнының бір бөлігін сынап көруі керек-бұл ең құнды болып саналады, өйткені ол жердегі Шөпке бірінші бо-

лып тиеді. Әрі қарай, ол бас терісінің оң жағын қалған қонақтарға тарататын бөліктерге бөледі. Көзді, құлақты, таңдайды және тілді дұрыс беру маңызды. Батыс Қазақстанда құлақ – балаларға, тіл – қарт әйелге, аспан – жақсы ән айтатын жас қызға беріледі. Басқа құрметті қонақ немесе үй иесі басын одан әрі кесумен айналысады.

Қорытынды

Тарбағатай қазақтарының ауыл тұрғындарының этикеті консервативті және патриархалдық сипатқа ие екендігін көруге болады. Қазіргі кездегі жаһандану үрдісі мен өзгерістерге дайын болмау кез-келген ауылдық қоғамның маңызды белгілерінің бірі болып табылады. Алайда, эмансипацияның дүниежүзілік қарқыны, техника мен қызмет көрсету саласының дамуы әйелдердің қоғамдағы орнын жоғарылатты және тәуелсіздігі артты. Олар өздерінің сүйікті іс-әрекеттеріне көбірек уақыт бөле алды. Басқалары өз бизнесіндегі ауыл тұрғындарының әдет-ғұрыптары консервативті және патриархалдық сипатқа ие екендігі кеңінен танымал. Инновациялар мен өзгерістерге дайын болмау кез-келген ауылдық қоғамның маңызды белгілерінің бірі болып табылады. Алайда, эмансипацияның дүниежүзілік өсуі, техника мен қызмет көрсету саласының дамуы әлі де өз жұмысын жасады: әйелдер тәуелді және тәуелсіз болды. Олар өздерінің сүйікті іс-әрекеттеріне көбірек уақыт бөлді, ал басқалары өз бизнесін бұзады. Қазіргі қазақ отбасындағы қарым-қатынастар өзіне тән қасиеттерді, патриархалдық өмір салтын сақтайды: қонақтарды қабылдау жүйесінде ер адам үйдің өкілі болып табылады: ол үстел басында отырады және қонақтардың көңілін көтеріп, оларға сусындар ұсынылады; әйел үстелге жауапты: ол тамақ дайындайды және жинайды. Қазіргі уақытта жұмыс болмаса да, ол тамақтану кезінде қонақтарға қосылмай, “фонда” қалады. Қонақжайлылық көрсетудегі ер адамның құзыреті-бұл аула, өйткені көп жағдайда ер адамдар экскурсоводтар болып табылады. Егер әйел әдетте дайындалған тағаммен мақтанса, онда ер адамның мақтанышы оның экономикасы екені сөзсіз. Қонақтардың түрлерін жіктей отырып, біз бірнеше сұрақтарды анықтауымызға болады. Қонақжайлылық- қазақтардың көшпелі қоғамындағы қарым-қатынастың әмбебап түрі. Ол қауымдастықтың барлық мүшелерін әртүрлі критерийлерге сәйкес топтарға біріктіреді. Қонақпен қарым-қатынас

кезінде әр адам өзінің әлеуметтік ерекшелігін жүзеге асыра алады. Жеке отбасы “жолдастар” қауымдастығында әрқайсысының мәртебесі мен рөлі қатаң сараланған.

Қазақ халқының ежелден бері қалыптасып, сақталып келе жатқан әдет- ғұрып, дәстүрлері заман ағымына қарай өзгеріске ұшырап келеді (Фольклор казахского народа, 2002: 56). Қарым-қатынас мәдениетінің ең маңызды компоненті әрі ұйымдастырушы бастауы әдеп яғни, этикет. Оны күнделікті тұрмыстағы қалыпты жағдайы ажырата білу керек. Шығыс Қазақстан халқының этикеті Қазақстанның жалпы ұлттық дәстүрлері мен мәдени құндылықтарына негізделген. Тарбағатай ауданында сегіз аулдық округ, жиырма сегіз ауылдардан тұрады. Сол себепті нақты бір этикет жалпы ШҚО-ға тән деп айту қиын. Бірақ ортақ этикетке қонақжайлылық, үлкенге деген құрмет көрсетуді жатқызғым келеді. Одан кейін салт-дәстүрге қатысты айтсам, алып қашу, қалың мал; ана сүті және әке тәрбиесі; сәлем салу; ата-анамен бірге тұру міндеті; келіннің орамал (байлауыш) және халат кию деген сияқты дәстүрлер киім әдебі мән берілмейді. Яғни, ШҚО-да дәстүр еркіндігі қалыптасқан, табиғат ерекше әдемі болғандықтан және мәдени мұралардың бар болуына байланысты туризм дамыған (АДМ-1). Соған сай келетін туристтерге және қонақтарға тарбағатай халқы өте қонақжай. Біз жақта “барлығы орыстанып кеткен” деген стереотип қалыптасқан. Негізі бұл өтірік. Тіпті, орыс халқының өзі қазақша сайрап тұрады.

Шығыс Қазақстан халқының этикеті Қазақстанның жалпы ұлттық дәстүрлері мен мәдени құндылықтарына негізделген, бірақ өңірдің этникалық құрамы мен тарихи ерекшеліктеріне байланысты өзіндік ерекшеліктерге ие.

Қазақтар үшін қонақжайлық дәстүрі әлі де болса қазақ мінезінің негізгі сипаттарының бірі ретінде маңызды болып саналады, бұл тек жақын ортамен ғана емес, сондай-ақ бейтаныс адамдарға деген жылы қарым-қатынаспен де байланысты.

«Нағыз қазақ» деген түсінік бойынша, шынайы қазақ қонақжай болмауы мүмкін емес деген тұрақты пікір қалыптасқан. Қонақжайлылық қазақ мәдениеті мен салт-дәстүрлерін сақтай отырып, мерекелік дастархан жаю және ас тағамдарды тарату, әлеуметтік және жыныстық-жас ерекшелігіне қарай иерархия, дәстүрлі ойынсауық, сыйлық алмасу сияқты әлеуметтік-мәдени нормалар мен институттарды сақтап қалды. Аталған ерекшеліктердің рөлі қазақ халқының этнографиялық бейнесі мен қазақтықты ұрпақтан ұрпаққа жеткізуге тікелей байланысты, бұл қонақжайлылықты қазақ халқының «визиттік карточкасына» айналдырды. Қонақжайлылық қазіргі уақытта «қазақтықтың» үлгілі көрінісіне айналды. Бұл қазақтардың өз бірегейлігін көрсетудің бір түріне айналды.

Мақала «AP23490262 «Тарбағатай өңірінің қазақтары: тарихи-этнографиялық зерттеу (XIX-XXI ғ. басы)» атты гранттық қаржыландыру жобасы аясында даярланды.

Ақпарат берушілер:

- 1 Иманбаева Назерке Азаматқызы, ШҚО, Зайсан ауданы. 1996.03.25.
 - 2 Базарбекова Назым, ШҚО, Өскемен қаласы. 2006.07.12.
 - 3 Баймуратова Асылзат, ШҚО, Зайсан ауданы. 1987.12.11.
 - 4 Абишева Баян Абишевна, Жамбыл облысы, Мерке ауданы. 1947.01.01
 - 5 Асхат, ШҚО, Тарбағатай ауданы. 2003.06.05
- Рузия Ахванова, 58 жаста Абай облысы

Автордың далалық мәліметтері-1 Тарбағатай өңірі
Автордың далалық мәліметтері-2 Алматы облысы .
Автордың далалық мәліметтері-3 Қызылорда облысы

Әдебиеттер

- Алимбай Н. (1997) «Гость старше деда родного» или об одной традиции казахского народа // Казахстанская правда. 1997. 26 февраля. С. 4.
- Алтынсарин И. (1870) Очерк обычаев при похоронах и поминках у киргизов Оренбургского воеводства // ЗООИРГО. Вып 1. Казань 1870. С. 117-122;
- Арғынбаев Х.А. (1973) Қазақтардағы отбасы және неке. Алматы, 1973 ж.; 327 бет
- Анчибадзе Ю.Д. (1985) Прекрасный обаяч гостепримства // Советская этнография, 1985. №4. С. 110-120;
- Байбурин А.К., Топорков А.Л. () У истоков этикета: этнографические очерки. Л.: Наука, 1990. 166 с.;
- Байури А.К (1988) Об этнографическом изучении этикета / Этикет у народов Передней Азии.

- М.: Наука, 1988. 265 с.– С. 12-37
- Бгажноков Б.Х.(1985) Прием почетного гостя в традиционной культуре адыгских (черкесских) народов / Этнические стереотипы поведения. – Ленинград: Наука, 1985. – С. 179-200;
- Егізбаева М.К. (2024) Қазақ халқының бала туу мен оның тәрбиесіне байланысты әдет-ғұрыптары (Тарбағатай өңірі материалдары бойынша)// Әл-Фараби атндағы ҚазҰУ Хабаршысы. Тарих сериясы. 2024.- №1. – 165-177 бб.
- Ильминский Н.И.(1860) Древний обычай распределения кусков мяса, сохранившийся у киргизов (Письмо Н.И. Ильминского к П.С. Савельеву). Санкт-Петербург, Изд Академии наук -1860. Т 19-25 с.
- Қазақтың мақал-мәтелдері. (2004) Казахские пословицы и поговорки. Алматы: Раритет, 2004. 471 б.
- Киттары М. Я. (1849) Киргизский туй // Журнал министерства внутренних дел. часть 25. СПб, Изд МВД 1849. 24-61 сс.
- Қазақтың би – шешендері. (1987) Алма-Ата, 1987. 215 б.. 145-146 бб.
- Мосс М. (1996) Очерк о даре //Мосс. М. Общества. Обмен. Личность. Труды по социальной антропологии. М.,1996. С.100.
- Мейрманова Г.А. (2006) Некоторые нормы казахского гостеприимства // Арало-Каспийский регион в истории и культуре Евразии. Материалы международной научной конференции. Часть I. Актобе, 2006. С. 205.
- Паула Майклс (2007) Этноисторическое путешествие по казахскому гостеприимству. //«Everyday Life in Central Asia: Past and Present (Повседневная жизнь в Центральной Азии: Прошлое и настоящее)». Университета Индианы , 2007, 233 с.
- Сагнаева С.К., Коспанов А.А.(2001) Институт гостеприимства в казахском обществе (по материалам Западно- Казахстанской области) // Обычай и обряды в прошлом и настоящем. Алматы, 2001. С. 232-245.
- Свод этнографических понятий и терминов. Социально-экономические отношения и соционормативная культура. М., 1986.
- Тохтабай Ш.Ж. (2013) Этикет казахов. Алматы: Тоо «Дайк-Пресс», 2013. – 500 с.
- Традиционная система этнографических категорий, понятий и названий у казахов. (2012) Энциклопедия. 3 том. Алматы: Слон, 2012. 604 б.
- Фольклор казахского народа.(2002) Алматы, 2002. 185 б.
- Шешендік сөздер(1992) (Алғы сөзі мен түсініктерін жазған. Б. Адамбаев). – Алматы: Отау, 1992. – 189 бет;

References

- Alimbay, N.(1997) «Gost' starshe deda rodnogo» ili ob odnoi tradicii kazahskogo naroda // Kazahstanskaja pravda. 1997. 26 fevralja. S. 4.(in Russian);
- Altynsarin I. (1870) Ocherk obizhaev pri pohoronah i pominkah y kirgizov Orenburgskogo bedomstva. // ZOOIRGO. Issue 1. Kazan, 1870. Pp. 117-122. (in Russian)
- Argynbaev H.A.(1973) Kazaktardagy otbasy zhane neke. Almaty, Gilim 1973.; 327 bet. (In Kazakh);
- Anchibadze Ju.D. (1985) Prekrasnyj objachaj gosteprimstva // Sovetskaja etnografija, 1985. №4. S. 110-120.(in Russian);
- Baiburin A.K., Toporkov A.L.(1990) U istokov etiketa: etnograficheskie ocherki. L.: Nauka, 1990. 166 s.(in Russian);
- Bajurin, 1988 – Bajburin A.K. (1988) Ob etnograficheskom izuchenii jetiketa // Etiket u narodov Perednei Azii.– М., 1988. 265 s.– S. 12-37.(in Russian);
- Bgazhnokov B.H. (1985) Priem pochetnogo gostja v tradicionnoj kul'ture adygskih (cherkesskih) narodov / Jetnicheskie steriotipy povedenija. – Leningrad: Nauka, 1985. – S. 179-200.(in Russian);
- Egizbaeva M.K. (2024) Kazak halkynin bala tuu men onyn tarbiesine bajlanysty adet-gyriptyary (Tarbagatai oniri materialdary bojnynsha)// Al-Farabi atndagy KazUY Habarshysy. Tarih serijasy. 2024.- №1. – 165-177 bb.(In Kazakh);
- Il'minskij N.I. (1860) Drevnij obyčaj raspredelenija kuskov mjasa, sohranivshijsja u kirgizov (Pis'mo N.I. Il'minskogo k P.S. Savel'evu). Sankt-Peterburg, Izd Akademii nauk -1860. T 19-25 s.
- Kazaktin makal-matelderi. (2004)Kazahskie poslovicey i pogovorki. Almaty: Raritet, 2004. 471 b.(In Kazakh);
- Kittary M. (1849) Kirgizskii toi // Zhurnal ministerstva vnutrennih del. chast' 25. SPb, Izd MVD 1849. 24-61 ss.(in Russian)
- Kazaktyn bi – sheshenderi. (1987) Alma-Ata, 1987. 215 б.. 145-146 бб.(In Kazakh)
- Moss M.(1996) Ocherk o dare //Moss. M. Obshhestva. Obmen. Lichnost'. Trudy po social'noj antropologii. М.,1996. S.100.(in Russian)
- Meirmanova G.A. .(2006)Nekotorye normy kazahskogo gostepriimstva // Aralo-Kaspijskij region v istorii i kul'ture Evrazii. Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. Chast' I. Aktobe, 2006. S. 205.(in Russian)
- Paula Majkls 7. (2007) Jetnoistoricheskoe puteshestvie po kazahskomu gostepriimstvu. //«Everyday Life in Central Asia: Past and Present (Povsednevnaia zhizn' v Central'noj Azii: Proshloe i nastojashhee)». Universiteta Indiany , 2007, 233 с.(in English)
- Sagnaeva S.K., Kospanov A.A...(2001) Institut gostepriimstva v kazahskom obshhestve (po materialam Zapadno- Kazahstanskoy oblasti) // Obychai i obrjady v proshlom i nastojashhem. Almaty, 2001. S. 232-245.(in Russian)
- Svod jetnograficheskikh ponjatij i terminov.(1986) Social'no-jekonomicheskie otnoshenija i sionormativnaja kul'tura. М., 1986.(in Russian)
- Tohtabaj Sh.Zh. Etiket kazahov. Almaty: Тоо «Dajk-Press», 2013. – 500 с..(in Russian)
- Tradicionnaja sistema jetnograficheskikh kategorij, ponjatij i nazvanij u kazahov.(2012)Enciklopedija. 3 tom. Almaty: Slon, 2012. 604 b.(in Russian)
- Fol'klor kazahskogo naroda. .(2020) Almaty, 2002. 185 б. (in Russian)
- Sheshendik sozder .(1992) (Algy sozi men tysinikterin zhazgan. B. Adambaev). – Almaty: Otau, 1992. – 189 bet. (In Kazakh);

Автор туралы мәлімет:

Мейрманова Гүлжан Асанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырған профессор, Әл Фараби атындағы ҚазҰУ, тарих факультеті, Археология, этнология және музеология кафедрасының доценті. E- mail: Meirmanovaga@gmail.com

Сведения об авторе:

Мейрманова Гульжан Асановна – кандидат исторических наук, доцент кафедры археологии, этнологии и музеологии исторического факультета КазНУ им. аль-Фараби. Meirmanovaga@gmail.com

Information about author:

Meirmanova Gulzhan Asankyzy – candidate of historical sciences, associate professor of the Department of Archaeology, Ethnology and Museology, Faculty of History, KazNU named after Al Farabi. E- mail: Meirmanovaga@gmail.com

Поступила: 30.09.2024

Принята: 25.11.2024